

Teckning av Olle Hjortzberg till frimärke 1936.

Axel Oxenstiernas insatser på det postala området

Av Paul Gerhard Heurgren.

Inledning.

Rikskanslern Axel Oxenstiernas ofta visade stora intresse för postala frågor väcktes väl redan under hans studieår i Tyskland 1599—1603. Troligt är nämligen, att han under sin tysklandsvistelse hörde talas om ätten Thurn und Taxis postinrättning, som ursprungligen befordrade endast kejsarlig tysk post, men som på Oxenstiernas tid i Tyskland även tog hand om privatpersoners brev mot vissa bestämda avgifter. Det var något annat än hemma i Sverige. Där fanns inget postväsen till tjänst för alla och envar. Och där ledo bönderna svårt under skyldigheten att gratis förpläga och hysa de kungliga "brefdragarna", kurirerna och ämbetsmännen och gratis ställa hästar till deras förfogande. Denna rätt till s. k. gästning tilltvang sig även många obehöriga. Man talade därför om våldgästning. Men även de kungliga budens och ämbetsmännens sedan urminnes tider gällande rätt till fri transport, fri mat och fritt logi hade, efter hand som denna trafik ökades, blivit en allt tyngre börda för bönderna. Längre hade därför de

styrande, fast förgäves, sökt bereda bönderna lättnader i nämnda avseenden; något som även ingick i Oxenstiernas strävan — varom i det följande skall berättas — att skapa ett ordnat postväsen i Sverige.

Rikskanslern tog initiativ till flera statliga reformer. Av denna anledning kan antagas, att han även varit med om att avfatta den kungliga resolution av den 17 febr. 1617, ej tidigare omnämnd i historiska arbeten om svensk post, om regelbunden befordran ej blott av brev från konungen utan även till honom. För att minska allmänhetens besvär med gästning och skjutsning (= ställande av hästar till förfogande) skulle vid de från Stockholm utgående huvudvägarna tillsättas "påstmestere". Dessa skulle närmast ha till åliggande att tillhandahålla hästar och båtar för de kungliga brevbudens och kurirernas räkning, så att posten "utan uppehåldning hastigt kunne framkomme". Tillsättande av postmästare var en nyhet, som dock ej förverkligades förrän flera år senare.

Sedan långt tillbaka i tiden gick den kungliga posten mellan Sverige och kontinenten över Danmark. Från 1613 och möjligen ännu tidigare fanns i Hamburg en svensk postmästare, som tog hand om den svenska kungliga och statliga post, som passerade denna stad. Tack vare Axel Oxenstierna och dåvarande svenske residenten i Hamburg, Leenart van Sorgen, ordnades från 1620 regelbunden befordran av den kungliga posten å linjen Stockholm—Markaryd—Helsingör—Hamburg och vice versa. Med denna post fick även expedieras köpmäns brev, mot ett porto av 4 schilling per brev för sträckan Hamburg—Markaryd.

"Ordinantie för posterne."

Denna titel står över ett av Axel Oxenstierna själv skrivet koncept från 1624, vilket förvaras i Riksarkivet och återges i tryck i "Rikskanslern Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling", första bandet, tryckt 1888 i Stockholm, och lyder:

"Vij Gustaff &c. Göre vetterligt, att efter våre och chronones ährenden bliffue gemenligen brukade till ett skeen och tilfelle, förmedelst hvilkedt de tunge och olage skiusferder och gestningar i landet beteckies; kan och väl hända att de därtill någon orsak ähre, så haffue vij iblandh andhre medell till att affskaffua all oskäligh tunga och besvär ifrån våre undersäter, menige almoge; och därjempte det så att laga, det våre anliggendhe ährenden icke måge försumes, och så dette gott funnett, att gongande Poster motte anställas genom rikket, med hvilke icke allenast våre breff, som icke stoor hast behöffue, kundhe framkoma, uthan och privat personer, som nu understundom medh stoor omkostnad och eget budh sine ährende moste förrätta, kundhe då för en ringa ting deras breff och budh fortskaffua, och

alttså orsaken till mykedt ridjande och rännande, så för oss som våre undersåter affskaffues. På det nu så väl våre officerer och tjänere, som alle andhre måge veta på hvadh sätt för:ne poster breffven anama och bestelle skole, hafver oss synts gott det härutij ordenteligen att beschrijffua latha.

I.

Vele vij förordna en General Postmestare som i Stokholm ordinarie förbliffua skall. Honom skole alle de breff, som uthgåå uthur vårtt Canzelij, Reknekamar, Ammiralitet, Krijgsrådet, Hoffrätten uthij vår[e] och chronones ährenden (så många som icke för visse orsaker skuldh medh egen post försändas) tilställas, efter som de bliffua till redz, hvilke breff eller breffknipper skole uthan opå vara teknede, huadh person, och på hvadh stelle de leffve[re]ras skole. Honom skole och alle de breff som aff våre landshöfdingar, stådthollere, fougder, ja ifrån våre krijsofverster eller andhre medh de ordinari posterne förskickes, handfås och sedan hoos honom uthdele[s]. Hvarföre skall för:te Vår General Postmästare vare förplichtatt att fliteligen upteknä dagen, då breffuen honom lefuereras, så och närh han dem uthantvardar, medh hvadh post de förskickas och hvadh väg.

II.

Finnes och någon privat person som sine ährenden och breff medh de ordinari poster vill förrätta, han skall dem och för:te vår postmestare leffuerera må och antekna lathe, närh det handfåts, på ded han i sin tijdh beskedh få och veta må hvarrt hans breff ähr vägen tagett.

III.

Almenne vägarne, som våre ordinari poster löpa skole, ähre desse: den förste ifrån Stokholm genom Telge, Nyköping, Norköping, Linköping, Jönköping, Vernemo, och åth Markaridh, den andhre ifrån Stokholm genom Eneköping, Vesteråhrs, Köping, Arboga, Örebro, Skara, Alingsåhs åth Götheborg, den tredie ifrån Stokholm genom Eneköping, Sala, Henemora, åth Fahlan vedh Kopperbergedt, den fierde ifrån Stokholm genom Upsala, Gefle, Hudingsvaldh åth Hernesandh, den femte ifrån Stokholm åth Veddön, Castelholm, Töfsala, Åboo, Porkala udd åth Reffle.

IV.

Vår General Postmästare skall haffva under sitt commendament alle våre ordinari så ridjende som gångande eller seglande poster, och skall han haffva på vägen åth Markaridh tre ridande poster, åth Götheborg tree gångande poster, åth Fahlan vedh Kopperberget 2 gångande poster, åth Hernesandh 3 gångande poster, åth Reffle fyre gångande poster.

V.

Så skall sedhan i för:ne städer en borgare, en beskedelig och trofast man uthvälies, som skall vara Postmästare i same stadh och svara i alle motte vår General Postmästare, nembligen uthij Telge, Nyköping, Norköping, Linköping, Jönköping, så och lenzmannen i Markaredh; item Eneköping, Vesteråhrs, Arboga, Örebro, Skara, Götheborg; item Sala, Henemora, Fahlan vidh Kopperbergedt; item Upsala, Gefle, Hudingsvaldh, Hernesandh; item Åboo, Reffle, och lenzmannen vedh Veddön och Porkala udd.

VI.

Hvar fredag om afftonen skole på hvar väg en post afferdas aff vår General Postmästare, så att de ähre till redz att postera aff om lögerdagen bittida; och skole de afferdas hvadh heller där ähre breff eller inge. De rijdande posterne skole rijdha 8 mijl om dagen, och ju så anstella deres resa, att de åth sidste, ehvadh väderleek ded och ähr, koma i 7 dagar, ded ähr fredagen näst efter till Makaridh, och så åther den 14 dagen, som ähr fredagen näst därefter, till Stokholm igen, icke lathendes sig på någon ortt uppeholla. De gångande Poster skole åth minste om dagen gåå fyra mijl, så att den som åth Götheborg afferdas, kommer åth minste dijt nedh den 14 dag efter han vardt uthskickett och åther den 14 dag därefter tilbaker igen; den som åth Kopperbergedt skickas, ähr där den 5:te dagen därefter, och sedhan den 10:de åth sidste i Stokholm igen; den som sendhes åth Hernesandh ähr där den ..... och åther i Stokholm tillbaka den ..... Den som skickes åth Reffle, tilstås 3 dagar att gåå emellan Stokholm och Vaddön, en dag öfver Ålandh, två dagar till Töfsala och Åboo, så och 4 dagar emellan Åbo och Porkala udh, och haffua så, hvar gongh han kommer, beskedh medh sig, huru länge han vidh hvar feriestadh för oväder eller annan olägenheet skuldh ähr uppehollen. Hvilken aff Posterne icke observerar och achtar desse dagarne, så att han senare komer fram, skall så många dygn sittaa i tornedt vedh vatn och brödh, såsom han öfver tijdhen uthebliffver, och vitne Postmästaren, om hans undskylling ähr skälig och rättmätig eller ej.

VII.

Alle våre Landshöfdingar, Stådhollare, Fougder, Arrendatorer, så och alle andhre som ährenden till oss eller våre officerer hafve vele, skole alle veker haffue sine poster till en aff för:ne Postmästare i städerne, dem antvardandes sine breff, att förskicke medh ordinarie posten till hoffuedt, sosom och där emott anamandhes hvadh breff dem tillschreffne ähre, och skolle Landzhöfdingarne i Smålandh sendhe sine poster till Linköping; Landzhöfdingen i Östergötelandh till Norköping, Stådhollaren på Jönköping till Jönköping, Stådhöllaren på Elffsborg till Götheborg, Stådhollaren på Skaraborg till Skara, han i Vermelandh till Örebro, Landzhöfdingen i Vesmanlandh till Vesteråhrs, han i Dalarne till Fahlan, den i Norlanden till Hudingsvaldh heller Hernesandh, han i Vijborg till Åboo, Stådhollaren på Kexholm och Nötheborg till Vijborg, hvarifrån Stådhollaren på Vijborg skal medh sin ordinari post skaffua breffven fram till Åboo, Stådhollaren på Narifven, så och alle Lijflen[d]ske husen, till Reffle. Där nu någre privat personer, adell åå landed, präster, borgare i städerne, så och fremendhe vele nyttia denne same lägenheet medh våre poster, då giffve vij däm härmedh tilståndh därtill, och skole Postmästarne vara förplichtadhe så väl dem som oss att göre redhe, hvarrt deres breff taga vägen, så att hvars och ens ährende må rätt bestelt varda.

VIII.

Vår General Postmästare, så och posterne, så rijdande som gångande, skole aff oss medh ordinari underholdh bliffva försörgde, men Postmästarne i de andre städerne lathe sig nöga medh för:ne deputat aff breffven som dem handfås, och på ded hvar må veta hvadh han giffua eller taga skall, då skall därmed således hollas, att den som utskickar breffuen, hvadh heller ded ähr på våre och chronones

vegner, eller skeer aff någon privat person, är det ett enskiilt, giffue postmästaren som det anamar 2 öre, är det ett breffknippa, då giffue därföre 4 öre, aff hvilke penningar Postmästaren beholler halfparten för sig, och samptt medh breffven öfverantvarder Posten den andre halfue parten, n[embligen] 1 öre för ett enskiilt breff, och 2 öre för ett breffknippa. På samme sätt skall holles, när Posten leffuererar Postmästaren breffuen, då skall Postmästaren aff Posten lösa ett breff medh en öre, och ett breffknippe medh 2 öre; och den som breffuen ähre tillschreffne, när han dem affordrar, då löse dem igen aff Postmästaren ett breff medh 2 öre, och ett knippe 4 öre. Ähr ded så, att där hoos ähr någon ask, eller annedt besvärligt att bära och framfordra, då vare medh Posten eens därom, den honom sådant handfår, hvadh han därföre skall haffua; men Postmästaren kreffue ej mehra, och ej fordras mehra aff den som sådantt tilsendes ähn sagt ähr.

IX.

De ordinari 3 ridjande poster skole haffua frij skiushet till grentzen och ifrån, och uthan oppeholling eller drögsmål af skiusrättarene förfordras, efter vårtt egett passes lydelse, däropå Stådhollarne, genom hvilkens lähn de moste, order stella skole.

Men hvadh deres, så väl som de gångande Posternes, kost och taring vedkommar, där skole de betala bonden efter ordningen, där de ligge."

Oxenstiernas förslag till postförordning nämnes endast i förbi-gående av Teodor Holm i "Sveriges Allmänna Postväsen" och av Nils Forssell i "Svenska Postverkets Historia". Holm tycks, i motsats till Forssell, ej ha sett Oxenstiernas förslag i sin helhet. En del av förslagets text avbildas i "Svenska Postverkets Historia".

I det omtalade tryckta verket med Oxenstiernas brev och skrifter sägs i en not, att "Ordinantie för posterne" ingått i ett förslag om gästning och skjutsning, som den 12 mars upplästes i riksdagen. Holm påstår dock i sin historia, att ordnantien ej lämnats till riksdagen. Om den kan ha lästs upp för riksdagen, utan att ha överlämnats för behandling, vet jag ej, men säkert är, att Oxenstiernas förslag till postförordning 1624 ej ledde till något resultat.

I resolutionen från 1617, som omtalats, voro motiven för tillsättande av postmästare lättandet av böndernas förplägnads- och transportskyldigheter. Dessa båda skäl finna vi även i 1624 års förslag till postförordning. Men i det senare har Oxenstierna dessutom tänkt på allmänheten, som "medh stoor omkostnadt och egett budh sine ährende moste förrätta".

Oxenstierna föreslog, att i Stockholm skulle tillsättas en generalpostmästare för emottagning och utlämning av kungligas, myndigheters och privatpersoners brev. Å breven skulle, vad vi finna självklart, anges adressats namn och adressort. Vidare skulle generalpostmästaren föra

anteckningar ej blott om dag för brevs mottagning eller utlämning, utan även med vilken post och på vilken väg expedieringen skedde. Samma bestämmelser skulle gälla för generalpostmästaren underställda postmästare, vilka skulle tillsättas i de städer, som lågo utmed de från Stockholm utgående huvudvägarna.

Brevportot skulle vara 2 öre för ett enstaka brev och 4 öre för ett knippe brev, oavsett vikt och väglängd. Anmärkningsvärt är vidare, att myndigheter skulle betala samma porto som privatpersoner. Av portobeloppen, 2 och 4 öre, skulle postmästaren på inlämningspostkontoret behålla ena hälften. Andra hälften skulle postmästaren lämna till den postförare, som tog hand om brev eller paket med brev. Postmästaren å adressorten skulle betala postföraren 1 öre för ett brev och 2 öre för en knippa brev. När brev och brevpaket sedan lämnades ut till adressat, skulle denne avkrävas 2 öre för brev och 4 öre för brevpakete. Här ha vi ett enhetsporto, långt innan engelsmannen Rowland Hill kom med sitt berömda förslag om enhetsporto. Och Oxenstierna var än radikalare än Hill, då han föreslog samma porto för alla brev, oavsett vikten, och endast dubbelt brevporto för en knippa med brev, bortsett från hur många brev den innehöll. En sådan portopolitik hade nog varit ohållbar i verkligheten. Den skulle i varje fall ha åsamkat staten stor förlust, dock något uppvägd av att tjänstebrev ej skulle få försändas fritt. I övrigt var Oxenstiernas portoförslag krångligt, då både avsändare och adressat skulle betala för ett brev och postmästaren å såväl avsändningsort som adressort lämna betalning till postförare, som tog emot och lämnade ifrån sig brev. Men varför postförare skulle få del i portobelopp är svårt förstå, då det i samma stycke som det talas om porto sägs, att postförarna, liksom generalpostmästaren, skulle avlönas av staten, då däremot postmästarna skulle få behålla del i brevavgifter som lön för mödan.

I Oxenstiernas förslag äro upptagna fem postlinjer från Stockholm: till Markaryd vid danska gränsen via Jönköping, till Göteborg norr om Mälaren, till Falun, till Härnösand och till Åbo över Ålands hav och vidare över Finska viken till Reval. Till och från Markaryd skulle postförarna rida. På de övriga linjerna skulle de färdas till fots och med båt, när så behövdes. En och samma postförare skulle rida eller gå från Stockholm ända till slutpunkten och sedan omedelbart hela vägen tillbaka. Det var mycket som Oxenstierna begärde. Den, som red till Markaryd och åter, skulle tillryggalägga 8 mil om dagen — dock med byte av hästar — under 14 dagar. Och den, som gick t. ex. till Göteborg och

tillbaka igen till Stockholm, skulle färdas 4 mil om dagen, under 28 dagar, något som var orimligt begärt. Forssell säger i sitt posthistoriska verk, att Oxenstierna 1624 avsåg ordnande av "stafettpost". Att detta är en missuppfattning framgår av bl. a. följande yttrande i ordinantien "så att den som åth Götheborg afferdas, kommer åth minste dijt nedh den 14 dag efter han vardt uthskickett". En annan sak är, att man kunde ha väntat, att Oxenstierna föreslagit stafettpost eller med andra ord växling av postförare flera gånger på en lång sträcka. Så skedde inom Thurn und Taxis post. I Oxenstiernas bevarade skriftväxling om postföringen till och från Hamburg 1620 finnes ett på holländska skrivet papper. Detta är ej underskrivet. Men troligt är, att det stammar från svenske residenten i Hamburg, Leenart van Sorgen, som var en holländare. I detta papper sägs, att post skulle befordras med bönder, som bo nära landsväg, tre eller fyra mil av varje, mot det att de skulle vara befriade från att ställa hästar till förfogande för andra. Antingen det är rikskanslern som ursprungligen kommit med denna idé eller residenten i Hamburg, kan man undra, varför detta förslag ej kom med i postförordningen från 1624 utan först i den förordning av den 20 februari 1636, genom vilken grunden lades till svenska postverket.

I Oxenstiernas ordinantia framhålles, att de ridande postförarna skulle få fritt disponera hästar på sina resor. Men alla postförare skulle betala mat och logi. Det förra var en fortsatt börda för bönderna men det senare en lättnad.

Nu frågar man sig, varifrån Axel Oxenstierna fick stoff till "Ordinantie för posterne". Jag tror för min del, att förslaget var helt hans eget. Visserligen utkom 1624 i Danmark en kunglig förordning om "Post-Budde", genom vilken det danska postverket grundades. Men denna förordning är daterad den 24 december 1624. Och Oxenstierna har, om vi få tro uppgifter i det tryckta verket med hans brev och skrifter, utarbetat sin postförordning redan i februari eller mars samma år. För övrigt är det ej något i denna senare förordning, som påminner om innehållet i den danska förordningen.

Axel Oxenstiernas intresse för posten efter 1624.

Efter konung Gustaf II Adolfs död 1632 ägnade Oxenstierna stort intresse åt den svenska postinrättning, vilken då fanns i Tyskland. Bl. a. understödde han kraftigt den initiativrike svenske postmästaren Johan von den Birgden i Frankfurt am Main. Bevis härpå ge dels tryckta av Oxenstierna på tyska utfärdade förordningar dels ock av honom på 1630-

talet skrivna brev. I en tryckt förordning från 1634 bestämdes utförligt, hur "sich die Posthalterere in Stätten und auff dem Lande, mit Führung der Ordinarij Posten Stafetten und Curier zu verhalten haben". I maj 1634 skrev Oxenstierna till kurfursten av Sachsen och bad, att denne måtte sända ett ombud till Frankfurt am Main för att dryfta postala spörsmål med den svenske postmästaren där. Och i april följande år skrev Oxenstierna från Strassburg till rådet i Frankfurt am Main och tillhöll detta, att ej hindra de svenska posternas gång.

På 1630-talet tog Axel Oxenstierna upp den sedan 1624 vilande frågan om postväsendets ordnande i Sverige. Den 8 oktober 1633 skrev han från Tyskland till riksråden i Stockholm, att han ansåg det nödvändigt, att inom Sverige inrättades ridande poster på huvudvägarna, och att det tillsattes postmästare, som togo emot och lämnade ut brev, för vilka porto borde beräknas efter vikten. Detta senare innebar ett framsteg gent emot den primitiva portoberäkningen i hans förslag 1624. Något gehör för sitt förslag tycks han ej ha funnit i rådet. Den 26 augusti 1635 meddelade han skriftligen rådet, att han "alltid tänkt på medel och vägar huru här hemma i Swerige postväsendet fogeligen kunde inrättas med någon landsens nytta". Dittills hade han ej kunnat genomföra sina planer i brist på lämplig person, som kunde organisera postväsendet. Nu hade han emellertid, omtalade han, funnit en dugande postman, förre svenske postmästaren i Leipzig Andreas Wechel, som var villig åtaga sig uppdraget. Efter detta senare brevs mottagande och efter Wechels ankomst till Stockholm, fann rådet anledning att på allvar taga upp postfrågan. Först tänkte man att, som Oxenstierna 1624 föreslog, låta en enda postförare resa hela vägen t. ex. mellan Stockholm och Göteborg. Men på Axel Oxenstiernas ställföreträdare i rådet Clas Flemings förslag beslöts, att för postens framförande skulle på varannan mil tillsättas vissa bönder, s. k. postbönder.

Den 20 februari 1636 utfärdades en kunglig förordning om "Post-Bådhen". Genom denna, som innehöll bestämmelser om postbönder och om tillsättande av postmästare m. m. lades grunden till det postverk, som nu existerat i över 300 år. Axel Oxenstierna var i Tyskland då förordningen utkom. Därför finnes ej hans namn bland de riksråd, vilka i egenskap av förmyndareregering för drottning Kristina undertecknat postverkets födelseurkund. Men likafullt bör konung Gustaf II Adolfs och drottning Kristinas store kansler — vilket av det ovan sagda torde framgå — räknas som svenska postverkets upphovsman och grundare.